

الگوی تصمیم‌گیری مالی اسلامی در حکمرانی اقتصادی: یک تحلیل کیفی

Islamic Financial Decision-Making Model in Economic Governance: A Qualitative Analysis

نویسنده:

(۱) عماد فیضی

دانشجوی دکتری مهندسی مالی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت

(۲) زهرا کاظمی گوابر

دانشجوی دکتری مهندسی مالی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت

نویسنده مسئول:

دکتر احمد قنبریان بروجنی

چکیده

در شرایط ناپایدار اقتصادی امروز، ضرورت توسعه الگوهای تصمیم‌گیری مالی مبتنی بر مبانی اخلاقی و حکمرانی دینی بیش از پیش احساس می‌شود. با وجود اسناد بالادستی، تصمیم‌گیری مالی در بسیاری از نهادهای اقتصادی با غلبه منافع کوتاه‌مدت و ضعف نظارت مواجه است که موجب فاصله میان مبانی نظری اسلامی و واقعیت‌های اجرایی می‌شود.

پژوهش حاضر با هدف ارائه چارچوبی بومی برای تصمیم‌گیری مالی اسلامی در سطح حکمرانی اقتصادی، با تکیه بر منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی انجام شده است. این پژوهش از نظر ماهیت، کیفی و از نوع اسنادی بوده و با استفاده از روش تحلیل محتوای جهت‌دار صورت گرفته است. داده‌های پژوهش شامل بیانات ایشان در دیدارهای رمضانی هیئت دولت، آثار و اسناد بالادستی رهبر معظم انقلاب اسلامی از جمله سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، بیانیه گام دوم انقلاب و دیدارهای ایشان با فعالان اقتصادی و دانشجویان در بازه زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴ است.

فرایند تحلیل داده‌ها از طریق کدگذاری و مقوله‌بندی انجام شده و مفاهیم استخراج شده در قالب یک مدل مفهومی سه‌لایه‌ای شامل لایه اخلاقی-معنوی، سیاست‌گذاری مالی و اجرایی-ساختاری سامان‌دهی شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که خودسازی مدیران، تقوای مالی، عدالت در پرداخت‌ها، شفافیت مالی، مسئولیت‌پذیری در مدیریت بیت‌المال، مردمی‌سازی اقتصاد و مقابله با رانت‌جویی از مؤلفه‌های محوری تصمیم‌گیری مالی اسلامی در منظومه فکری رهبر انقلاب هستند. الگوی ارائه شده می‌تواند به‌عنوان چارچوبی بومی برای ارتقای حکمرانی اقتصادی اسلامی و اصلاح سازوکارهای تصمیم‌گیری مالی در نهادهای اجرایی کشور مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها :

تصمیم‌گیری مالی اسلامی، تحلیل محتوای کیفی، حکمرانی اقتصادی اسلامی، منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی، تقوای مالی، خودسازی مدیران، عدالت مالی.

Abstract

In today's unstable economic conditions, the need to develop financial decision-making models grounded in ethical foundations and religious governance has become increasingly evident. Despite the existence of upstream policy documents, financial decision-making in many economic institutions remains influenced by short-term interests and weak oversight, resulting in a gap between Islamic theoretical principles and practical realities.

This study aims to propose an indigenous framework for Islamic financial decision-making at the level of economic governance, drawing on the intellectual framework of the Supreme Leader of the Islamic Republic of Iran. Methodologically, the research is qualitative and documentary in nature and employs directed content analysis. The research data consist of the Supreme Leader's statements in Ramadan meetings with the Cabinet, his major policy documents—including the

General Policies of Article 44 of the Constitution, the General Policies of the Resistance Economy, and the Second Phase of the Islamic Revolution Statement—as well as his speeches delivered in meetings with economic actors and university students during the period 2005–2025.

Data analysis was conducted through coding and categorization, and the extracted concepts were organized into a three-layer conceptual model comprising the ethical–spiritual layer, the financial policy-making layer, and the executive–structural layer. The findings indicate that managerial self-purification, financial piety, justice in payments, financial transparency, responsibility in managing public funds, economic democratization, and combating rent-seeking constitute the core components of Islamic financial decision-making within the Supreme Leader’s intellectual framework. The proposed model can serve as an indigenous framework for enhancing Islamic economic governance and reforming financial decision-making mechanisms in executive institutions.

Keywords:

Islamic Financial Decision-Making; Qualitative Content Analysis; Islamic Economic Governance; Intellectual Framework of the Supreme Leader of the Islamic Republic of Iran; Financial Piety; Managerial Self-Purification; Financial Justice.

(۱) مقدمه

تحولات اقتصادی سال‌های اخیر در ایران و جهان نشان داده است که نظام‌های مالی، صرف‌نظر از سطح توسعه‌یافتگی، برای دستیابی به کارآمدی و عدالت نیازمند بازنگری در بنیان‌های نظری و اخلاقی خود هستند. تجربه بحران‌های مالی متعدد، ناکارآمدی در نظارت بر منابع عمومی، گسترش رفتارهای فرصت‌طلبانه و ضعف شفافیت، ضرورت بازتعریف رویکردهای سنتی تصمیم‌گیری مالی را بیش از پیش آشکار کرده است. این وضعیت در جوامع اسلامی، که تصمیم‌گیری مالی در آنها انتظاراتی فراتر از معیارهای صرفاً اقتصادی دارد، اهمیت دوچندان پیدا می‌کند؛ زیرا ساختار مالی باید علاوه بر کارایی، با اصول معنوی، اخلاقی و عدالت‌محور هماهنگ باشد (Iqbal & Mirakhor, 2011؛ Dusuki & Abdullah, 2007).

رهبر معظم انقلاب اسلامی طی دو دهه اخیر، به‌ویژه در بازه زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴، در بیانات، پیام‌ها و اسناد سیاستی خود بر محورهایی همچون عدالت اقتصادی، شفافیت مالی، فسادستیزی، مردمی‌سازی اقتصاد و اصلاح ساختارهای حکمرانی تأکید داشته‌اند. اسناد کلانی نظیر سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی (خامنه‌ای، ۱۳۸۴)، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (خامنه‌ای، ۱۳۹۲) و بیانیه گام دوم انقلاب (خامنه‌ای، ۱۳۹۷)، چارچوبی راهبردی برای کارآمدسازی نظام اقتصادی، تقویت نقش مردم، اصلاح ساختارها و توسعه تولید ملی ارائه کرده‌اند. کتاب راه روشن مدیران (دفتر حفظ و نشر آثار، ۱۴۰۳) نیز به‌عنوان منبع مکمل، مجموعه‌ای از بیانات ایشان در دیدارهای رمضانی هیئت دولت را گردآوری کرده است که در آن‌ها مفاهیمی همچون اجتناب از مستی نعمت، تقوا، مهار هوای نفس، دقت در مصرف بیت‌المال، حساسیت نسبت به فساد اطرافیان و ضرورت مراقبه اخلاقی مدیران تشریح شده است. این مضامین در کنار بیانات ایشان در دیدار با فعالان اقتصادی و دانشجویان (خامنه‌ای، ۱۴۰۲)، تصویری جامع از الزامات اخلاقی و اجرایی در مدیریت مالی اسلامی ترسیم می‌کنند.

مطالعات معاصر نیز نشان می‌دهند که خودسازی مدیران، عدالت مالی، شفافیت و پاسخگویی از ارکان اصلی شکل‌گیری نظام مالی سالم و عدالت‌محور در جوامع اسلامی است (حسینی و معصومی، ۱۳۹۷؛ اکبری، ۱۴۰۳). همچنین پژوهش‌های اقتصادی

بر نقش مالیات عادلانه، مبارزه ساختاری با فساد و پیشگیری از تمرکز نامشروع ثروت در ارتقای کارآمدی نظام مالی و اعتماد عمومی تأکید کرده‌اند (کلانتری سرچشمه و همکاران، ۱۴۰۳؛ Zucman, 2015).

هم‌سویی این یافته‌ها با آموزه‌های اسلامی و منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی، ضرورت طراحی الگویی بومی برای تصمیم‌گیری مالی اسلامی را تقویت می‌کند؛ الگویی که بتواند پیوند میان اخلاق، معنویت و کارآمدی اقتصادی را در سطح حکمرانی برقرار سازد.

با وجود ارائه راهبردهای کلان در اسناد بالادستی، تصمیم‌گیری مالی در بسیاری از نهادهای اقتصادی همچنان تحت تأثیر منافع کوتاه‌مدت، ضعف نظارت، نابرابری اطلاعاتی و کاستی‌های ساختاری قرار دارد (Dusuki ؛ Iqbal & Mirakhor, 2011) (& Abdullah, 2007).

در نتیجه، فاصله‌ای معنادار میان مبانی نظری اسلامی و واقعیت‌های اجرایی نظام مالی ایجاد شده است. کتاب راه روشن مدیران (دفتر حفظ و نشر آثار، ۱۴۰۳) مضامین مهمی همچون «تقوای مالی»، «پرهیز از ویژه‌خواری»، «مهار هوای نفس»، «خودسازی مدیران» و «حساسیت نسبت به بیت‌المال» را مطرح کرده که می‌توانند در کنار اسناد رسمی، مبنایی برای ارتقای اخلاق و مسئولیت‌پذیری مالی باشند، اما تاکنون چارچوبی جامع و عملیاتی مبتنی بر مجموعه منظومه فکری رهبر انقلاب در این حوزه ارائه نشده است.

بر این اساس، ضرورت طراحی مدلی مفهومی که بتواند مؤلفه‌های اخلاقی-معنوی، اصول عدالت‌محور سیاست‌گذاری مالی و الزامات اجرایی-ساختاری را در قالب یک چارچوب منسجم برای تصمیم‌گیری مالی در سطح حکمرانی اقتصادی تبیین کند، کاملاً محسوس است. مسئله اصلی این پژوهش، فقدان یک الگوی بومی و نظام‌مند برای تصمیم‌گیری مالی اسلامی است که بتواند نقش خودسازی و مهار هوای نفس مدیران، تقوای مالی، باور به معاد، مقابله با رانت‌جویی و گزینش شایسته کارگزاران را به صورت یکپارچه در فرآیند تصمیم‌گیری مالی عمومی تبیین و هدایت کند. در پاسخ به این مسئله، پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و مبتنی بر تحلیل محتوای جهت‌دار، به استخراج و تبیین الگویی سه‌لایه‌ای برای تصمیم‌گیری مالی اسلامی بر اساس منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی می‌پردازد. هدف اصلی پژوهش، طراحی چارچوبی بومی برای تصمیم‌گیری مالی اسلامی و تبیین ظرفیت‌های آن در ارتقای شفافیت، پاسخگویی، عدالت مالی و بازسازی حکمرانی اقتصادی کشور است.

۲) چارچوب نظری و پیشینه تحقیق

۲-۱ مبانی نظری

۲-۱-۱. تصمیم‌گیری مالی در مدیریت اسلامی

تصمیم‌گیری مالی در مدیریت اسلامی، برخلاف رویکردهای صرفاً سودمحور در نظریه‌های کلاسیک مالی، بر اصولی چون تقوا، عدالت اقتصادی، خودسازی فردی و رعایت حق‌الناس در تخصیص منابع استوار است (Iqbal & Mirakhor, 2011). رهبر معظم انقلاب اسلامی طی دو دهه اخیر و به‌ویژه در بیانیه گام دوم انقلاب (خامنه‌ای، ۱۳۹۷)، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (خامنه‌ای، ۱۳۹۲) و سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی (خامنه‌ای، ۱۳۸۴)، بر ضرورت مردمی‌سازی اقتصاد، شفافیت مالی و فسادستیزی تأکید فرموده‌اند. همچنین کتاب راه روشن مدیران (دفتر حفظ و نشر آثار، ۱۴۰۳) مضامینی مانند

پرهیز از مال‌اندوزی، رعایت تقوای مالی، مهار هوای نفس و امانت‌داری در مدیریت منابع را گردآوری کرده است. این مبانی، چارچوب نظری لازم برای طراحی یک نظام مالی اسلامی عدالت‌محور و شفاف را فراهم می‌آورند.

۲-۱-۲. مفاهیم کلیدی مالی اسلامی

مفاهیمی چون مهار هوای نفس، نشاط در خدمت، طلب رزق حلال، دقت در صرف بیت‌المال، منع ویژه‌خواری و مسئولیت‌پذیری اجتماعی از ارکان بنیادین نظام تصمیم‌گیری مالی اسلامی به شمار می‌روند (Dusuki & Abdullah, 2007). این مفاهیم که از نگرش توحیدی، تکلیف‌محور و مبتنی بر مسئولیت اخلاقی سرچشمه می‌گیرند، نگرش ابزاری به منابع مالی را اصلاح کرده و نقش مدیران را در تحقق عدالت اقتصادی برجسته می‌سازند. علاوه بر این، مالیات عادلانه به‌عنوان یکی از ابزارهای عملی تحقق عدالت توزیعی، جایگاه دولت اسلامی را در تضمین عدالت اجتماعی تقویت کرده و به افزایش سرمایه اجتماعی می‌انجامد (Zucman, 2015).

۲-۱-۳. مدل مفهومی تصمیم‌گیری مالی اسلامی

بر اساس تحلیل محتوای جهت‌دار بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی و اسناد کلان حکمرانی، مدل مفهومی این پژوهش شامل سه لایه اصلی است:

۱-۳-۲. لایه اخلاقی-معنوی

شامل مؤلفه‌هایی مانند:

- خودسازی فردی
- مهار هوای نفس
- تقوای مالی
- باور به معاد

این لایه، نقش کنترل‌کننده درونی مدیران را تقویت می‌کند (Iqbal & Mirakhor, 2011؛ خامنه‌ای، ۱۴۰۳).

۲-۳-۱-۲. لایه سیاست‌گذاری مالی

شامل اصولی چون:

- اولویت‌بخشی به بیت‌المال
- عدالت در پرداخت‌ها
- شفافیت در تخصیص منابع
- مردمی‌سازی اقتصاد
- پرهیز از اسراف

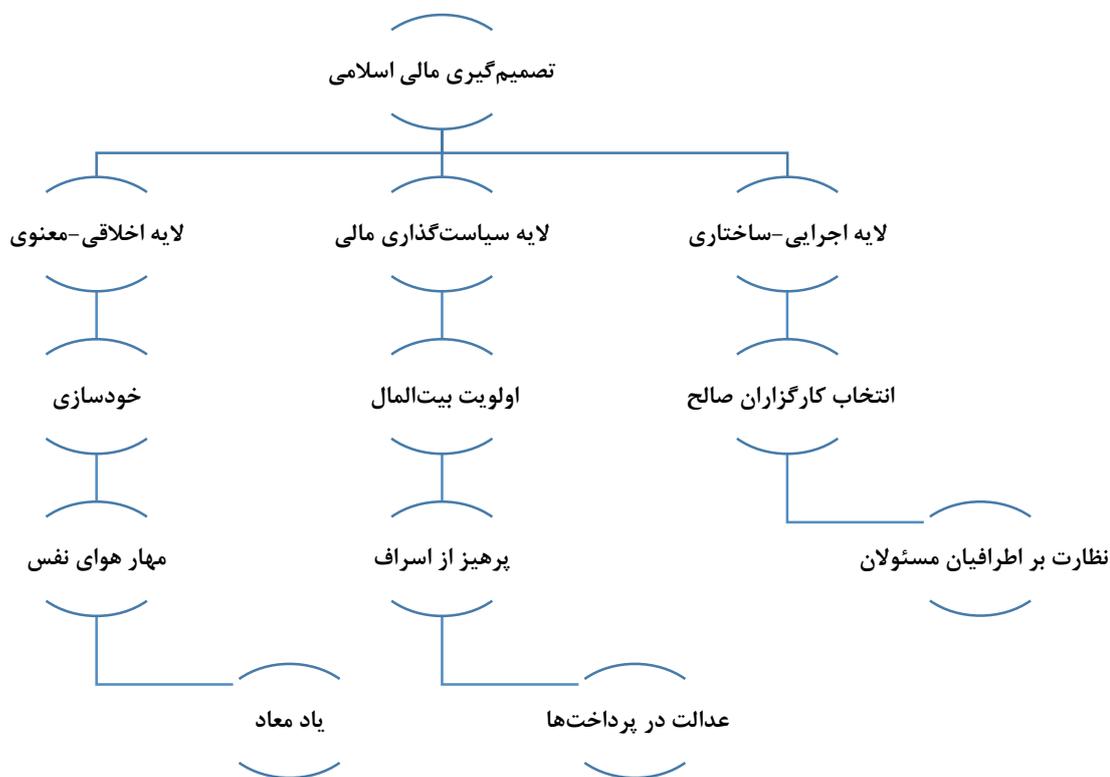
این لایه، ساختارهای مالی را اصلاح کرده و مانع تمرکز ثروت می‌شود (خامنه‌ای، ۱۳۹۲؛ ۱۳۹۷).

۳-۳-۱-۳. لایه اجرایی-ساختاری

شامل مؤلفه‌هایی مانند:

- گزینش کارگزاران صالح
- نظارت درونی و بیرونی
- مقابله با رانت‌جویی و ویژه‌خواری

این لایه، ضمانت اجرایی تصمیمات مالی را فراهم می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۸۴؛ اکبری، ۱۴۰۳).

شکل ۱. مدل مفهومی تصمیم‌گیری مالی اسلامی (مبتنی بر منظومه فکری رهبر انقلاب، استخراج پژوهشگر)

۲-۲. پیشینه تحقیق

تصمیم‌گیری مالی یکی از حوزه‌های کلیدی در مدیریت و اقتصاد است و نقشی اساسی در تحقق عدالت، شفافیت و کارآمدی نظام‌های اقتصادی دارد. پژوهش‌های داخلی متعددی به این موضوع پرداخته‌اند. به‌طور مثال:

- آقایی میبیدی و انصاری‌فر (۱۳۹۵) راهکارهای مقابله با فساد مالی را با تکیه بر مبانی اسلامی تحلیل کردند.
- کلانتری سرچشمه و همکاران (۱۴۰۳) چالش‌های پولشویی و فساد مالی را بررسی و راهکارهایی مبتنی بر مدیریت اسلامی ارائه دادند.
- حسینی و معصومی (۱۳۹۷) الگویی از حاکمیت شرکتی اسلامی با تأکید بر تقوا و عدالت معرفی کردند.
- اکبری (۱۴۰۳) تدابیر پیشگیری از فساد در نظام بانکی را مطالعه کرده است.

در سطح بین‌المللی:

- Mirakhor و Iqbal (۲۰۱۱) اصول نظری مالی اسلامی و اهمیت عدالت و تقوا را تشریح کرده‌اند.
- Abdullah و Dusuki (۲۰۰۷) مسئولیت اجتماعی شرکتی را از منظر شریعت به‌عنوان ابزار تحقق رفاه عمومی ارائه کرده‌اند.
- Elamin (۲۰۲۳) راه‌حل‌های اخلاق‌محور برای چالش‌های مالی عصر دیجیتال ارائه داده است.
- Asari (۲۰۲۴) و Shahrariman و همکاران (۲۰۲۴) بر هدایت مالی شخصی مبتنی بر شریعت تأکید دارند.
- Uddin و Haque (۲۰۲۳) چارچوبی اسلامی برای کنترل پرداخت‌های مدیران اجرایی پیشنهاد کرده‌اند.
- Zucman (۲۰۱۵) نقش مبارزه با فرار مالیاتی و پولشویی را در تحقق عدالت مالی تحلیل کرده است.
- Tenbrunsel و Bazerman (۲۰۱۱) مفهوم «نقاط کور اخلاقی» مدیران را در تصمیم‌های مالی بررسی کرده‌اند.

پژوهش حاضر با ترکیب بیانات رهبر انقلاب، اسناد بالادستی (گام دوم، اقتصاد مقاومتی، اصل ۴۴) و کتاب راه روشن مدیران، مدلی سه‌لایه ارائه می‌کند که می‌تواند خلأ نظری و کاربردی موجود در ادبیات مالی اسلامی را پوشش دهد.

۳-۲. نظریه مبنا و منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی

منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی در حوزه حکمرانی اقتصادی و مالی، چارچوب نظری منسجمی را توسعه داده که بر توحید، عدالت اجتماعی، خودسازی مدیران، اقتصاد مردمی و شفافیت مالی استوار است. این چارچوب طی سه دهه اخیر در قالب:

- بیانیه گام دوم انقلاب (خامنه‌ای، ۱۳۹۷)
- سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (خامنه‌ای، ۱۳۹۲)
- سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی (خامنه‌ای، ۱۳۸۴)
- سخنرانی‌های راهبردی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۳

تبیین شده است.

در بیانات اخیر رهبر انقلاب، تقوای مالی، پاسخگویی، شفافیت، پرهیز از ویژه‌خواری و نظارت بر اطرافیان به‌عنوان شاخص‌های حکمرانی خوب معرفی شده‌اند (خامنه‌ای، ۱۴۰۲). کتاب راه روشن مدیران (۱۴۰۳) این مفاهیم را در قالبی نظام‌مند گردآوری کرده و نقش خودسازی، عدالت در پرداخت‌ها، مهار هوای نفس و صیانت از بیت‌المال را در تصمیم‌گیری مالی اسلامی تبیین می‌کند.

مدل سه‌لایه‌ای این پژوهش بر همین منظومه فکری استوار است و نشان می‌دهد که چگونه اصول اخلاقی-معنوی، سیاست‌گذاری مالی عادلانه و سازوکارهای اجرایی-ساختاری می‌توانند بنیان حکمرانی مالی اسلامی را شکل دهند.

۳) روش‌شناسی پژوهش

۳-۱. سؤالات تحقیق

با توجه به مسئله اصلی پژوهش و با هدف استخراج و تبیین مؤلفه‌های تصمیم‌گیری مالی اسلامی و طراحی یک الگوی مفهومی بومی در سطح حکمرانی اقتصادی، سؤالات تحقیق به شرح زیر تدوین شده‌اند:

سؤال اصلی:

مؤلفه‌های اخلاقی-معنوی، سیاست‌گذاری مالی و اجرایی-ساختاری مستخرج از منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی چگونه در قالب یک الگوی مفهومی منسجم، فرآیند تصمیم‌گیری مالی در سطح حکمرانی اقتصادی را تبیین و هدایت می‌کنند؟

سؤالات فرعی:

۱. خودسازی و مهار هوای نفس چه نقشی در ارتقای کیفیت، سلامت و عقلانیت تصمیم‌گیری مالی مدیران در نظام حکمرانی مالی اسلامی ایفا می‌کند؟

۲. مال‌اندوزی و رانت‌جویی مسئولان چگونه فرآیند تصمیم‌گیری مالی عمومی را مختل کرده و عدالت اقتصادی و توزیع عادلانه ثروت را تضعیف می‌کند؟

۳. تقوای مالی از چه سازوکارهایی می‌تواند موجب افزایش شفافیت، ارتقای پاسخگویی و کاهش فساد در نظام تصمیم‌گیری مالی شود؟

۴. یاد معاد و باور به آخرت چگونه به‌عنوان یک سازوکار کنترل درونی، رفتار تصمیم‌گیران مالی را در سطح حکمرانی اقتصادی تنظیم می‌کند؟

۵. گزینش شایسته کارگزاران و مقابله با ویژه‌خواری چه نقشی در سلامت ساختار تصمیم‌گیری مالی و تقویت اعتماد عمومی در نظام حکمرانی اقتصادی ایفا می‌کند؟

۲-۳. نوع پژوهش

مطالعه حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، کیفی توسعه‌ای با رویکرد مدل‌سازی مفهومی است که با استفاده از تحلیل محتوای جهت‌دار (Directed Content Analysis) و بر مبنای چارچوب نظری اولیه، به بسط و توسعه الگوی تصمیم‌گیری مالی اسلامی مبتنی بر منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی می‌پردازد.

۳-۳. منابع داده‌ها

داده‌های پژوهش از ترکیب چند دسته منبع گردآوری شد:

- اسناد بالادستی و سیاست‌های کلان: سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (۱۳۹۲)، سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی (۱۳۸۴)، سیاست‌های کلی برنامه هفتم توسعه (۱۴۰۱).
- بیانیه‌ها و سخنرانی‌ها: بیانیه گام دوم انقلاب (۱۳۹۷)، و بیانات منتخب رهبر معظم انقلاب در دیدار با دانشجویان، فعالان اقتصادی و مدیران طی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۳.
- کتاب راه روشن مدیران (۱۴۰۳): مجموعه‌ای نظام‌مند از بیانات رهبر انقلاب در حوزه مدیریت و اقتصاد.

در این پژوهش، بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی و اسناد سیاستی کلان، به‌عنوان «داده‌های کیفی اولیه پژوهش» تلقی شده‌اند و نه صرفاً منابع ادبیاتی؛ به‌گونه‌ای که متن اسناد، واحد تحلیل پژوهش را تشکیل می‌دهد.

۴-۳. روش گردآوری و تحلیل داده‌ها

در این پژوهش، تحلیل داده‌ها به صورت کیفی و با استفاده از روش تحلیل محتوای جهت‌دار (Directed Content Analysis) انجام شده است. این روش تحلیلی، متناسب با عنوان و سؤال‌های پژوهش، با هدف استخراج مؤلفه‌ها و طراحی یک الگوی مفهومی برای تبیین فرآیند تصمیم‌گیری مالی در سطح حکمرانی اقتصادی به کار گرفته شد.

منابع پژوهش بر اساس سه معیار اهمیت راهبردی، ارتباط مستقیم با مفاهیم مالی اسلامی و میزان تأکید در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی انتخاب گردید. در این راستا، مفاهیم کلیدی مرتبط با عدالت اقتصادی، تقوای مالی، بیت‌المال، خودسازی مدیران و حکمرانی مالی، ابتدا از اسناد بالادستی و بیانات ایشان استخراج و سپس در فرآیند تحلیل، با یکدیگر تطبیق و تلفیق شدند.

گردآوری و تحلیل داده‌ها از طریق فیش‌برداری نظام‌مند و استخراج گزاره‌های مفهومی انجام شد. در مرحله تحلیل، داده‌ها به صورت دستی و از طریق کدگذاری اولیه، کدگذاری محوری و تجمیع مفاهیم هم‌معنا تحلیل گردید و در نهایت، مقوله‌های حاصل در قالب یک چارچوب مفهومی سه‌لایه‌ای سازمان‌دهی شدند.

این پژوهش از نوع مروری بر ادبیات پژوهش نیست، بلکه مبتنی بر تحلیل کیفی متون منتخب و مدل‌سازی مفهومی است؛ به‌گونه‌ای که تمرکز آن بر تحلیل درون‌متنی داده‌های کیفی و استخراج روابط مفهومی میان مؤلفه‌ها قرار دارد، نه مقایسه یا تجمیع نتایج پژوهش‌های پیشین.

۵-۳. مراحل تحلیل داده‌ها

- خوانش و انتخاب گزاره‌های مرتبط: بررسی دقیق بیانات و اسناد مرتبط با عدالت اقتصادی، تقوا، بیت‌المال، خودسازی و حکمرانی مالی.
- استخراج مفاهیم اولیه: شناسایی مضامین مشترک و ثبت در قالب کدهای اولیه.
- کدگذاری محوری: ادغام کدها و شکل‌دهی مقوله‌ها در سه لایه مدل مفهومی (اخلاقی-معنوی، سیاست‌گذاری مالی، اجرایی-ساختاری).
- ترسیم مدل مفهومی: تلفیق یافته‌ها با چارچوب نظری و ارائه مدل نهایی.
- واحد تحلیل در این پژوهش، گزاره‌های مفهومی مرتبط با تصمیم‌گیری مالی، حکمرانی اقتصادی و مؤلفه‌های اخلاقی-ساختاری است که از متن بیانات و اسناد استخراج شده‌اند. مدل مفهومی پژوهش نیز حاصل تجمیع و تلفیق مقوله‌های استخراج‌شده در مرحله کدگذاری محوری است؛ به‌گونه‌ای که مفاهیم هم‌معنا در قالب مقوله‌ها ادغام و سپس بر اساس منطق درون‌متنی و چارچوب نظری، در سه لایه اخلاقی-معنوی، سیاست‌گذاری مالی و اجرایی-ساختاری سازمان‌دهی شده‌اند.

۶-۳. روایی و اعتبار داده‌ها

برای افزایش روایی از مثلث‌سازی نظری (Theoretical Triangulation) شامل سه منبع استفاده شد:

- بیانات رهبر انقلاب و سایر منابع دینی،
- سیاست‌های کلان اقتصادی،
- نظریه‌های مالی اسلامی (Dusuki & Abdullah, 2007؛ Iqbal & Mirakhor, 2011).

برای پایایی، کدهای استخراج شده چندبار بازبینی و با متن اصلی منابع تطبیق داده شد تا ثبات و دقت آنها اطمینان یابد.

۳-۷. محدودیت‌های پژوهش

۳-۷-۱. محدودیت منابع داده

پژوهش بر منظومه فکری رهبر معظم انقلاب تمرکز داشته و سایر دیدگاه‌های فقهی یا اقتصادی کمتر بررسی شده است.

۳-۷-۲. ماهیت کیفی داده‌ها

نتایج بر تحلیل کیفی استوار بوده و فاقد سنجش تجربی است؛ بنابراین تعمیم‌پذیری به حوزه‌های کاربردی نیازمند مطالعات تکمیلی است.

۳-۷-۳. سوگیری احتمالی پژوهشگر

با وجود تلاش برای عینیت، احتمال تأثیر دیدگاه پژوهشگر بر طبقه‌بندی مفاهیم وجود دارد؛ هرچند بازبینی چندمرحله‌ای این اثر را کاهش داده است.

۳-۷-۴. محدودیت زمانی و مکانی

نتایج پژوهش در بستر فرهنگی-اقتصادی ایران امروز تدوین شده و کاربرد آن در سایر بسترها نیازمند بازنگری است.

۴. یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش بر اساس تحلیل محتوای جهت‌دار اسناد بالادستی، بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی و کتاب راه روشن مدیران استخراج شد. پس از طی مراحل کدگذاری اولیه، کدگذاری محوری و تجمیع مضامین، الگوی سه‌لایه‌ای تصمیم‌گیری مالی اسلامی شامل لایه اخلاقی-معنوی، لایه سیاست‌گذاری مالی و لایه اجرایی-ساختاری شکل گرفت. در ادامه، نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها ارائه می‌شود.

۴-۱. یافته‌های مربوط به لایه اخلاقی-معنوی

تحلیل منابع نشان داد که بنیان تصمیم‌گیری مالی اسلامی در منظومه فکری رهبر انقلاب بر عناصر اخلاقی و خودکنترلی استوار است. مهم‌ترین مفاهیم استخراج شده عبارت‌اند از:

۴-۱-۱. خودسازی و تهذیب نفس

در سخنرانی‌های رضوانی مدیران و همچنین در کتاب راه روشن مدیران، «خودسازی»، «پرهیز از مستی نعمت»، «مهیار هوای نفس» و «مراقبه دائمی» به‌عنوان شرط اولیه مدیریت مالی صحیح معرفی شده‌اند.

۴-۱-۲. تقوای مالی

مفهوم «تقوای مالی» از پرتکرارترین مضامین استخراج شده بود و شامل رعایت امانت‌داری، پرهیز از کسب نامشروع، و حفاظت از حق‌الناس در تصمیمات مالی است.

۴-۱-۳. یاد معاد و باور به حسابرسی الهی

در بخش قابل توجهی از بیانات، یادآوری حسابرسی الهی به‌عنوان مکانیسم کنترل درونی مدیران مطرح شده است که از انحرافات مالی جلوگیری می‌کند.

جمع‌بندی لایه اخلاقی:

مجموع این یافته‌ها نشان می‌دهد که در منظومه فکری رهبر انقلاب، سلامت تصمیم‌گیری مالی بدون ساخت درونی اخلاقی و معنوی مدیران امکان‌پذیر نیست و مبنای هدایت سایر لایه‌های مدل است.

۲-۴. یافته‌های مربوط به لایه سیاست‌گذاری مالی

تحلیل اسناد کلان و بیانیه‌ها نشان داد که تصمیم‌گیری مالی در نظام اسلامی باید بر سیاست‌گذاری عدالت‌محور استوار باشد. مهم‌ترین مضامین در این لایه عبارت‌اند از:

۱-۲-۴. اولویت‌بخشی به بیت‌المال

در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، اصل ۴۴ و کتاب راه روشن مدیران بر «صیانت از بیت‌المال»، «دقت در هزینه‌کرد» و «پرهیز از اسراف» تأکید شده است.

۲-۲-۴. عدالت در پرداخت‌ها و تخصیص منابع

بیانات رهبر انقلاب بر ضرورت جلوگیری از پرداخت‌های نامتعارف، رعایت عدالت در توزیع امکانات و مقابله با تمرکز ثروت دلالت دارد.

۳-۲-۴. شفافیت مالی و نظارت بر جریان منابع

مکلف‌سازی دولت به شفافیت، «مردمی‌سازی اقتصاد» و «رساندن اطلاعات مالی به افکار عمومی» از مضامین پرتکرار در بیانات سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۳ بوده است.

جمع‌بندی لایه سیاست‌گذاری:

یافته‌ها نشان می‌دهد که اصول سیاست‌گذاری مالی در اندیشه رهبر انقلاب مستقیماً بر عدالت، شفافیت و جلوگیری از انباشت نامشروع ثروت متمرکز است.

۳-۴. یافته‌های مربوط به لایه اجرایی-ساختاری

در تحلیل اسناد، نقش ساختارهای اجرایی در تحقق تصمیم‌گیری مالی صحیح به صورت برجسته مشاهده شد. کدهای اصلی این لایه عبارت‌اند از:

۱-۳-۴. شایسته‌گزینی کارگزاران

مضامینی چون «انتخاب مدیران صالح»، «صلاحیت اخلاقی و رفتاری مدیران»، و «پرهیز از انتصابات مصلحتی» در منابع به‌طور مکرر طرح شده است.

۲-۳-۴. مقابله با ویژه‌خواری و رانت‌جویی

در بیانات مربوط به فساد اقتصادی، واژه‌هایی نظیر «ویژه‌خواری»، «رانت»، «امضاهاى طلایی» و «دست‌های آلوده» از پرتکرارترین مفاهیم بوده‌اند.

۳-۳-۴. نظارت درونی و بیرونی

تحلیل محتوای سیاست‌های کلان نشان داد که «نظارت مستمر»، «شفافیت فرایندها»، و «پاسخگویی مدیران» لازمه اجرای صحیح سیاست‌های مالی است.

جمع‌بندی لایه اجرایی:

یافته‌ها نشان می‌دهد که بدون سازوکارهای اجرایی قوی، اصول اخلاقی و سیاست‌گذاری مالی قابلیت تحقق عملی ندارند.

۴-۴. جمع‌بندی کلی یافته‌ها

نتایج تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که ساختار تصمیم‌گیری مالی اسلامی در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب یک ساختار سه‌لایه‌ای، به‌هم‌پیوسته و تکمیلی است:

- لایه اخلاقی-معنوی زیربنای کنترل درونی و سلامت شخصیتی مدیران را فراهم می‌کند.
- لایه سیاست‌گذاری مالی چارچوب‌گذاری برای عدالت و شفافیت در تصمیمات کلان را بر عهده دارد.
- لایه اجرایی-ساختاری تضمین می‌کند که اصول و سیاست‌ها در میدان عمل به نتیجه برسند.

این یافته‌ها مستقیماً در طراحی مدل مفهومی نهایی پژوهش به کار رفته و پاسخ سؤالات پژوهش را در سه سطح اخلاقی، سیاستی و ساختاری فراهم می‌کند.

۵) بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف طراحی یک چارچوب بومی برای تصمیم‌گیری مالی اسلامی بر مبنای منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی و تبیین ظرفیت‌های آن در ارتقای شفافیت، عدالت مالی و بازسازی حکمرانی اقتصادی انجام شد. در این راستا، تحلیل کیفی جهت‌دار اسناد و بیانات منتخب نشان داد که تصمیم‌گیری مالی در مدیریت اسلامی، فراتر از یک فرآیند صرفاً فنی و اقتصادی، ریشه در مبانی اخلاقی، دینی و ارزشی دارد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تصمیم‌گیری مالی در مدیریت اسلامی، فراتر از یک فرآیند فنی و اقتصادی بوده و ریشه در مبانی اخلاقی، دینی و ارزشی دارد. این رویکرد، برخلاف مدل‌های سودمحور در نظام‌های مالی متعارف، بر تقوا، عدالت، خودسازی معنوی، رعایت حق‌الناس و مسئولیت‌پذیری مدیران تأکید دارد. نتایج تحلیل محتوای جهت‌دار اسناد و بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی نشان داد که مضامینی همچون پرهیز از مال‌اندوزی، دقت در مصرف بیت‌المال، یاد معاد به‌عنوان سازوکار کنترل درونی، شفافیت مالی، و حساسیت نسبت به فساد، ستون‌های اصلی حکمرانی مالی اسلامی محسوب می‌شوند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷؛ Iqbal & Mirakhor, 2011).

این یافته‌ها با پژوهش‌های داخلی و بین‌المللی همسو است. آقایی میبیدی و انصاری فر (۱۳۹۵) فساد مالی را پیامد ضعف در نظارت و غفلت از اخلاق حرفه‌ای می‌دانند و کلانتری سرچشمه و همکاران (۱۴۰۳) بر ضرورت اصلاح ساختارهای اداری و مالی تأکید کرده‌اند. همچنین پژوهش‌های بین‌المللی همچون (2007) Dusuki, Abdullah و Bazerman, Tenbrunsel (2011) نشان می‌دهند که تعارض منافع، ضعف در پاسخگویی و فقدان مسئولیت اجتماعی می‌تواند به انحرافات مالی منجر شود؛ موضوعاتی که به‌روشنی در منظومه فکری رهبر انقلاب نیز مورد تأکید قرار گرفته‌اند.

بر اساس یافته‌ها، مدل مفهومی این پژوهش شامل سه لایه به‌هم‌پیوسته است:

۱. لایه اخلاقی-معنوی

خودسازی مدیران، مهار هوای نفس، باور به معاد و تقوای مالی؛ این لایه زیربنای کنترل درونی و سلامت تصمیم‌گیری مالی است.

۲. لایه سیاست‌گذاری مالی

عدالت در پرداخت‌ها، شفافیت در تخصیص منابع، اولویت‌بخشی به بیت‌المال، و پرهیز از اسراف؛ این لایه چارچوب کلان حکمرانی مالی را ترسیم می‌کند.

۳. لایه اجرایی-ساختاری

شایسته‌گزینی مدیران، نظارت درونی و بیرونی، و پیشگیری از رانت‌جویی و ویژه‌خواری؛ این لایه بستر نهادی تحقق سیاست‌های مالی اسلامی را فراهم می‌سازد.

این مدل دارای دو پیامد اساسی است:

در سطح نظری، با تلفیق مبانی اسلامی و ادبیات مالی معاصر، شکاف میان نظریه و عمل در حوزه تصمیم‌گیری مالی اسلامی کاهش یافته و چارچوبی بومی برای تبیین رفتار مالی مدیران ارائه می‌شود.

در سطح کاربردی، اجرای این مدل می‌تواند به ارتقای شفافیت، افزایش اعتماد عمومی، کاهش فساد مالی و بهبود کارایی نظام حکمرانی اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران منجر شود.

با این حال، پژوهش حاضر محدودیت‌هایی دارد؛ تمرکز آن بر منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی بوده و سایر دیدگاه‌های فقهی یا نظری کمتر بررسی شده‌اند. همچنین به دلیل ماهیت کیفی داده‌ها، امکان تعمیم نتایج یا آزمون تجربی محدود است؛ بنابراین، توسعه مدل در پژوهش‌های کمی و میدانی ضروری است.

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده، می‌توان چند مسیر بهبود در حکمرانی مالی اسلامی پیشنهاد کرد:

نخست، ارتقای خودسازی و مهار هوای نفس در مسئولان ضروری است؛ زیرا یافته‌ها نشان داد این مؤلفه نقشی بنیادین در کنترل درونی و پیشگیری از انحرافات مالی دارد. طراحی دوره‌های اخلاق حرفه‌ای و لحاظ شاخص‌های معنوی در ارزیابی عملکرد مدیران می‌تواند سلامت تصمیم‌گیری مالی را افزایش دهد.

دوم، تقویت شفافیت مالی و سازوکارهای پاسخگویی اهمیت ویژه دارد. ایجاد سامانه‌های نظارت بر دارایی مسئولان، انتشار عمومی اطلاعات مالی دستگاه‌ها، و کنترل هزینه‌های غیرضروری می‌تواند زمینه کاهش فساد و افزایش اعتماد عمومی را فراهم کند.

سوم، یافته‌ها نشان می‌دهد که شایسته‌گزینی و انتخاب کارگزاران صالح یکی از ارکان اجرای صحیح سیاست‌های مالی است. به همین دلیل، بازنگری در فرآیندهای ارزیابی شایستگی اخلاقی، مالی و رفتاری مدیران می‌تواند کارآمدی ساختار اجرایی را بهبود بخشد.

چهارم، پژوهش‌های آینده می‌توانند بر آزمون تجربی اثر متغیرهای کلیدی مدل-مانند خودسازی، شفافیت مالی، یا عدالت در پرداخت‌ها—متمرکز شوند و از روش‌های کمی یا مطالعات میدانی بهره‌گیرند. همچنین بررسی نقش باورهای دینی، فرهنگ سازمانی و سیاست‌های مالیاتی اسلامی، مسیرهای پژوهشی ارزشمندی را برای توسعه مدل فراهم می‌سازد.

در نهایت، نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که دستیابی به حکمرانی مالی مطلوب در نظام اسلامی، نیازمند پیوند میان اخلاق دینی، سیاست‌گذاری عادلانه و سازوکارهای نظارت مؤثر است. تحقق این پیوند می‌تواند زمینه را برای عدالت اقتصادی، افزایش اعتماد عمومی و توسعه پایدار در جامعه اسلامی فراهم سازد.

۶ منابع و مأخذ

۶-۱ کتب

۶-۱-۱ کتاب فارسی

۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۴۰۳). راه روشن مدیران (چاپ یازدهم). تهران: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای.
۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۹). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن (چاپ جدید). تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.

۶-۱-۲ کتاب لاتین

1. Bazerman, M. H., & Tenbrunsel, A. E. (2011). *Blind spots: Why we fail to do what's right and what to do about it*. Princeton University Press.
2. Chapra, M. U. (2008). *The Islamic Vision of Development in the Light of Maqasid al-Shari'ah*.
3. Hassan, M. K., & Lewis, M. K. (Eds.). (2014). *Handbook on Islam and economic life*. Edward Elgar Publishing.
4. Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2011). *An introduction to Islamic finance: Theory and practice (2nd ed.)*. Wiley.
5. Zucman, G. (2015). *The hidden wealth of nations: The scourge of tax havens*. University of Chicago Press.

۶-۲ مقالات

۶-۲-۱ مقالات فارسی

۱. آقای میبیدی، شهین و انصاری فر، مریم. (۱۳۹۵). فساد مالی در ایران و راهکارهایی برای مبارزه با آن با توجه به آموزه‌های اسلامی. در سومین همایش بسترهای فساد مالی و اداری در نظام حقوقی ایران با رویکرد اصلاح و توسعه نظام حقوقی (میبید).
۲. اکبری، سید بهمن. (زمستان ۱۴۰۳). تدابیر پیشگیری از فساد مالی در نظام بانکی ایران: آسیب‌شناسی و راهکارهای بهبود. مجله تمدن حقوقی، ۲۲، ۳۹۵-۴۱۲.
۳. حسنی، حانیه و مشهور الحسینی، سید محمد رضا. (۱۴۰۳). حاکمیت شرکتی در اسلام و موسسات اسلامی. در بیست و دومین کنفرانس ملی اقتصاد، مدیریت و حسابداری (شیروان).
۴. حسینی، سید علی و معصومی بیلندی، زهرا. (۱۳۹۷). الگوی جدید حاکمیت شرکتی اسلامی. در چهارمین همایش مالی اسلامی (تهران).

۵. رضایی، رضا، ابراهیمی قراعی، محسن، خطیبی یکتا، مهران و اباذری، الهویردی. (۱۴۰۳). نقش مدیریت مالی، روان‌شناسی و آموزه‌های دینی در تصمیم‌گیری‌های اقتصادی. در چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های مدیریت، تعلیم و تربیت در آموزش و پرورش (تهران).
۶. قریب، علی، سعیدی، پرویز و خلیل‌زاده، سید محمد رضا. (۱۴۰۳). بررسی تأثیر مهارت‌ها بر تصمیم‌گیری مالی و رفاه مالی درک شده با نقش میانجی سواد مالی دیجیتال، استقلال مالی، توان مالی و تکانشگری. در نخستین کنگره ملی توسعه پایدار و مسئولیت‌های اجتماعی: چالش‌ها و راهکارها (شیراز).
۷. کلانتری سرچشمه، نگار، شرمسار حسنعلی ده، امیر و نعمت‌اللهی، سید محمد صالح. (۱۴۰۳). فساد مالی و پولشویی. در دوازدهمین کنفرانس بین‌المللی چشم‌اندازهای نوین در مدیریت، حسابداری و کارآفرینی (تهران).

بیانات رسمی

۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۴). سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای. بازیابی شده از <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=3296>
۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۲). سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای. بازیابی شده از <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=25178>
۳. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۷). بیانیه «گام دوم انقلاب». پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای. بازیابی شده از <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>
۴. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۵ تا ۱۴۰۳). بیانات در دیدار با دانشجویان، فعالان اقتصادی و کارآفرینان. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای. بازیابی شده از <https://farsi.khamenei.ir/speech-index>

۲-۲-۶ مقالات لاتین

1. Alishba Zafar. (2025). *Importance of Shari'ah Governance in Islamic Financial Institution*. SSRN.
2. Aymna Naphizah P. Masorong. (2025). "Islamic Ethical Principles and Accountability in Governance."
3. Asari, N. A. M. (2024). *Islamic guidance for responsible personal financial decision-making*.
4. Dusuki, A. W., & Abdullah, N. I. (2007). *Maqasid al-Shariah, Maslahah, and corporate social responsibility*. *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 24(1), 25–45.
5. Elamin, M. O. (2023). *Advancing ethical and sustainable economy: Islamic finance solutions for environmental, social, & economic challenges in the digital age*.
6. N. Alziyadat & H. Ahmed. (2019). *Ethical Decision-Making in Islamic Financial Institutions in Light of Maqasid Al-Sharia: A Conceptual Framework*. *Thunderbird International Business Review*, 61(5), 707-718.

7. *Rejeb, A., Rejeb, K., & Zailani, S. (2024). Tracing knowledge diffusion flows in Islamic finance research: Main path analysis.*
8. *Shahariman, A. A. B., et al. (2024). Islamic principles and their application in personal financial decision making.*
9. *Suhaimi Mhd Sarif. (2021). Influence of Taqwa (Piety) on Sustaining Corporate Governance of Zakat Institutions. AZJAF.*
10. *Suhaimi Sarif, Mhd & Ismail, Y. (2023). Influence of Taqwa (Piety) in Enhancing the Resilience of Small Businesses. International Journal of Business, Economics and Law,30(2).*
11. *Uddin, M. N., & Haque, A. H. (2023). Islamic worldview-based corporate governance framework in providing guidance on executive directors' remuneration in an Islamic financial institution.*